

در آستانه تحقیق و نشر

کشف الصنایع

دایرة المعارف صنعتی، هنری و فنون در قرن ۱۳

فربیا افکاری*

وی در مقدمه می گوید: «... پس هر کاردانی لازم است که نسخه ای از این کتاب که مشتمل بر ایجاد صناعات بدیعه جدیده مجربه است به یادگار نگهدارد و مخفی مباد که مقصود از تألیف کتاب همین بود که چون به مقتضای وقت، عرصه فرصت بر اهل روزگار تنگ گردیده و وسعت و استطاعت به عموم خلائق، آن قدر نمانده که تا مدت دراز به کسب علوم پردازند، بنابراین این رساله برای شایقان و طالبان و بی کاران عالم به خصوص اهالی ایران کافی است که به اندک فرصت، سرمایه ای از هنر حاصل کنند و استعدادی هم به هم رسانند و به کار معیشت پردازند...»

در واقع کشف الصنایع کتابی است مرجع که برای همگان نگاشته شده و به قشر خاصی از مردم اختصاص ندارد و ویژگی تعلیمی و کاربردی آن مهمترین خصوصیت کتاب است و از آنجا که مؤلف از کتب فرانسه نیز در تألیف کتاب سود جسته، در پایان کتاب به تدوین فرهنگ واژه نامه انگلیسی به فارسی پرداخته و معانی فارسی هر اصطلاح را با ذکر عنوان انگلیسی و فرانسه آن توضیح می دهد که در درک معنی لغات و اصطلاحات و مواد خارجی بکار رفته بسیار سودمند است.

نکته مهم و اساسی در تدوین کشف الصنایع که در واقع بیانگر هنر و کوشش فراوان علی حسینی است، جمع آوری و تدوین صنایع قدیمه و جدیده در یک کتاب در کنار یکدیگر است. مؤلف با تأمل در کتب قدما، از کتابهایی چون مجموعه الصنایع^۲ و بیان الصناعات^۳ تأثیر گرفته است که مصحح با مقایسه تمامی ابواب و فصول و تغییرات آن در کشف الصنایع، به بحث مفصلی در این زمینه پرداخته است.

با وجود جستجو و تحقیق فراوان درباره مؤلف، متأسفانه کتاب یا تألیف دیگری از علی حسینی یافت نشد. اما آنچه که از متن کتاب برمی آید وی یکی از هنرشناسان و صنعت دانان عصر قاجار

کشف الصنایع تألیف علی حسینی که به خط خوش مؤلف، در قرن سیزده نگاشته شده است، دایرة المعارفی است از علوم و فنون مختلفه قدیم و جدید ایرانی که در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.^۱ نسخه منحصر به فرد است و نمونه دیگری از آن تا کنون شناخته نشده است. موضوع کتاب، درباره هنرها و صنایع موجود در زمان مؤلف، یعنی عصر قاجار بوده و یا بسیاری از صنایع خارجی که در آن زمان به خاک ایران داخل شده است.

کشف الصنایع بنا به تقسیم بندی مؤلف شامل دو قسمت است: قسمت اول در فنون مختلفه مشتمل بر بیست «بیان» و قسمت دوم در ساختن جواهرات و معادن مصنوعی و شعبات و... مشتمل بر «ده بیان».

بخشی از مطالب عمدتاً از کتب قدما گردآوری شده و شامل صنایعی اصیل و سنتی است مانند: صحافی، کاغذسازی، کتاب آرایی، مینا کاری و... که مؤلف پس از مطالعه و جمع آوری مطالب گوناگون از کتب کهن، آن را به زبانی ساده و روان نگاشته است.

بخش دیگر مربوط به صنایع جدیدی است که علاوه بر کتب قدما و مقایسه آن با روشهای سنتی ایرانی، مؤلف از کتب جدیدی که به زبان فرانسه وجود داشته ترجمه کرده، شامل صابون سازی، فرنگی، جواهرات مصنوعی، باروت سازی، لاک سازی و عکاسی. حسینی در آغاز کشف الصنایع مقدمه ای مفصل و محققانه نگاشته و در آن نثری ساده و روان به معرفی اثر و سبب تألیف کتاب، روش کار و مخاطبان خود و نیز معرفی ابواب و فصول کتاب پرداخته که بسیار قابل استفاده می باشد.

* کارشناس ارشد نسخ خطی و آثار کمیاب

بوده و کتاب خود را به خواهش دوستانش در موضوع صنایع و علوم و فنون نگاشته و علاوه بر زبان فرانسه و تألیفات خارجی با زبان انگلیسی و نیز هندی آشنایی داشته و بخشهایی از کتاب را گویی از رسائل هندوان ترجمه نموده و در پایان افزوده است. کتاب علی رغم کامل بودن و نگارش به خط مؤلف، تاریخ کتابت ندارد که شاید دلیل آن تحریر دوم آن باشد و در تحریر اول قطعاً تاریخ اتمام و کتابت نسخه وجود داشته است؛ چرا که حسینی ابتدا صورتی ناقص از فنون و صنایع را تعریف و توضیح داده و دو سال بعد که به تجربه، برخی از آنها را دریافته، نواقص اثرش را دفع کرده و برخی از صنایع جدید را به آن منضم نموده و هیأتی کامل از نگاشته‌اش را در دو

صفحه‌ای از نسخه خطی کشف الصنائع

قسم عرضه داشته است. مندرجات کشف الصنائع بویژه در باب مرکب سازی و جلدسازی به لحاظ اینکه تأثیر اسلوب کتاب سازی فرهنگی و تأثیر آن در باب کتاب سازی ایران را نشان می‌دهد در تاریخ کتاب آرایبی سزاوار تنقیب و تدقیق است^۴. لذا بخشهای مربوط به کتاب سازی کشف الصنائع به وسیله آقای نجیب مایل هروی در کتاب کتاب آرایبی در تمدن اسلامی به چاپ رسیده است.

تحقیقات انجام شده بر کشف الصنائع

مصحح، علاوه بر تصحیح کامل متن کشف الصنائع، بخشی را به شرح لغات، ترکیبات و اصطلاحات به کاررفته در متن اختصاص داده است که با استفاده از منابع معتبر علمی و فنی، لغات مهجور، اصطلاحات خاص و اسامی و فنون و... توضیح و تفسیر شده است تا خوانندگان و استفاده کنندگان را هر چه بیشتر به کار آید. علاوه بر آن مهمترین بخش، تهیه نمایه موضوعی کامل کشف الصنائع است. این نمایه شامل دو بخش مهم می‌باشد: بخش اول نمایه کلی است که تمام مدخلهای موضوعی، به ترتیب الفبا با ذکر شماره صفحه، مشخص گردیده و تلاش مصحح بر آن بوده تا بر اساس اصول نمایه سازی، رعایت ارجاعات لازم و اصطلاحات مرجح و... انجام شود.

بخش دوم نمایه شامل مواردی است که تمامی مواد و اصطلاحات بنابر استفاده مراجعان تفکیک و دسته بندی شده است. به عنوان مثال، نمایه اوزان و مقادیر، نمایه اصطلاحات فارسی، نمایه اصطلاحات خارجی، نمایه مواد شیمیایی فرنگی و سنتی، نمایه گیاهان و... تا نیاز خاص هر متخصص را در کمترین زمان پاسخ گوید.

لازم به ذکر است که نگارنده، نسخه کشف الصنائع را در کنگره «علم در قلمرو ایرانی»^۵ که در سال ۱۹۹۵ در دانشگاه استراسبورگ فرانسه - با هدف معرفی نسخه های خطی در زمینه علمی و فنی و تکنولوژی که به زبان فارسی تألیف و نگاشته شده باشند - ارائه دادم و چکیده ای از

موضوعات آن را به زبان انگلیسی همراه با تصاویری از خط مؤلف و واژه نامه انگلیسی - فارسی وی در زمینه لغات و اصطلاحات به عنوان اثری مهم و قابل مطالعه در زمینه علوم و صنایع عصر قاجار ارسال داشتم که در مجموعه ای به همین نام به چاپ رسید^۶ و مورد توجه بسیار محققان خارجی قرار گرفت. برخی از آنان از من خواستند تا رساله های کشف الصنائع را در موضوعات مختلف جدا کرده و یا موضوع یک تحقیق مشترک با آنان قرار دهم؛ از آنجا که این امر موجب تفکیک و تفریق رسائل و به عبارت دیگر مثله نمودن آن می‌گردید از انجام آن اجتناب ورزیدم و امیدوارم تا این نسخه با ارزش و مهم با همکاری مرکز نشر میراث مکتوب در داخل کشور و با تأکید بر اهمیت جنبه دایرةالمعارفی آن به زیور طبع آراسته گردد و نقش مؤثری در روشن شدن گوشه هایی از تاریخ علم کشورمان ایفا نماید.

معرفی مندرجات کشف الصنائع

قسم اول در فنون مختلفی که مشتمل بر بیست بیان است: بیان اول: در صنعت آتش بازی و ساختن باروت جهت جنگ و غیره به موجب عیاری که در فرنگستان و روس و چین و فرنگ و ایران می‌سازند و ساختن سوزه

